

I Peter Sloterdijk két, 1989-ben, illetve 1990-ben írt párhuzamos esszéjében ugyanazt a metaforát használta érveinek alátámasztására, a múzeum mint a modern világegész metaforáját.¹ Gottfried Korff 2001-ben – a Budapesten rendezett SIEF-konferencián – múzeumelméleti kérdésként értelmezte Sloterdijk egyik, a modernség kritikájaként megfogalmazott mondatát. Ez a szöveg 2002-ben jelent meg magyarul a *Néprajzi Értesítő*ben.² 2007-ben Peter Weibel kötetbe szerkesztette Sloterdijk esztétikájának alapvető írásait, és ebbe a kötetbe mindkét múzeumesszé bekerült.³ 2012-ben az egyik, elhíresült esszé megjelent teljes terjedelmében magyarul a *Múzeumelmélet* című kötetben.⁴ Mit jelenthetett 1989-ben az, hogy az autentikus múzeumnak a *belső etnológia* múzeumává kellene válnia?

I A *meghökkenés iskolája* első bekezdése egy hirtelen, váratlan, szédülésszerű állapotot érzékeltető leírás. Jobb híján nevezhetnénk vízióknak is, csakhogy éppenséggel nem fantázia teremtetten látomásról van benne szó, hanem arról a pillanatról, amikor az ember kihullik a valóságból, látja eltűnni az értelemtelített környezetet, tudatában van ugyan a meglévő tárgyak, jelenségek, emberek realitásának, csak éppen már nincsen köze hozzájuk. Megszűnik a mások tapasztalatával való összevetés lehetősége, elszakad a nyelvhez kötött fogalmi gondolkodás, amivel az ember – mint valami rugalmas szalaggal – a többiek közé be volt kötve. Amikor a pillanat elmúltával visszaáll a korábbi, hétköznapi állapot, „az ember viszatekintve úgy érzi – írja Sloterdijk –, az egész világ olyan *múzeumszerű volt*”; nem *muzeális*, azaz értékes, régi, elavult, – hanem *múzeumszerű!* Olyan, mintha!

I A *világmúzeum* esszében azt írja, „a világ akkor válik múzeummá, ha úgy kell benne lennem, hogy nem tudom, hogyan kerültem oda. Akkor válik a világ *múzeumszerűvé* – idegenné,

[1] Peter Sloterdijk: *Museum – Schule des Befremdens*. In *Frankfurter Allgemeine Magazin*, 17. 3. 1989, továbbá *In Tradition und Experiment: das Österreichische Museum für Angewandte Kunst*. Hg. Peter Noever, Residenz Verlag, Wien, Salzburg, 1988.

[2] Gottfried Korff: *Néprajzi múzeum – a meghökkenés iskolája* (ford. Varga Judit) *Néprajzi Értesítő*, 84. évf. 2002, 9–20.

[3] *Der ästhetische Imperativ. Schriften zur Kunst*. Hg. Peter Weibel, Suhrkamp, Berlin, 2007. [a következőkben ennek a kötetnek az eBook kiadására (2015) és a saját fordításomra támaszkodom].

[4] Peter Sloterdijk: *A múzeum – a megütközés iskolája*. (ford. Juhász Emese) In szerk. Palkó Gábor: *Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig*. PIM – Ráció Kiadó, Budapest, 2012, 17–30.

objektívvé, merevvé és elutasítóvá –, ha létebben az első megérkezés és felfedezés lendülete megtorpan”. Ha elveszítettük – márpedig elveszítettük – a rácsodálkozás és felfedezés lendületét, akkor a világ, mint egy múzeum, már csak az eleve meglévő dolgok, elbeszélések helye (lehet).

¶ A világegész megismerése már nem lehet felfedezés, kaland, meglepetés, rácsodálkozás. A világegész megismeréséhez múzeumszerűvé kell válni. A múzeummal és a múzeumban létrejött, megmerevedett és hatalomra került a történelem nagy elbeszélése és a múlt elmúlhatatlansága, örökérvényűsége. A múzeum domesztikálta a halált, kanonizálta a halottakat. A historizmus legyőzte a jelent. És mi alkalmasint csak a halálban érhetjük utol. A múzeumban a polgárság kisajátította a történelmet. A múlt hatalma alatt nincs modern – nincs eltűnő, elillanó, nincs esetleges, nincs várakozás. Nincs kalandozás, bóklászás, önmagam és a másik keresése és felfedezése.

a múzeummal
és a múzeumban
létrejött,
megmerevedett és
hatalomra került
a történelem
nagy elbeszélése
és a múlt
elmúlhatatlansága,
örökérvényűsége

¶ A valóságból való kihullás víziója folytatódik a második esszé nagy halálvíziójával. A múzeumban valóra válhat az ember legnagyobb kísértése és kárhozata, a halhatatlanság. A múzeum a születés és halál örök találkozásának tere, pokolra szállás – hacsak időben meg nem leljük a kijáratot.

a múzeumban
valóra válhat az
ember legnagyobb
kísértése és
kárhozata,
a halhatatlanság

¶ Mi jelenthet kiutat ebből a nyomasztó vízióból? – A meghökkenés. Felfedezhetni mindazt, amit tudtunk korábban. Ez – egyébként a filozófiai gondolkodás keletkezése – az önmagunkkal való párbeszéd születése, a szubjektivitás létrejötté, az önreflexió pillanata, a világra – az eddig ismertnek véltre – való rácsodálkozás pillanata: „hogya mi a világ? s mivel végre az?”, az a döbbenet, mintha fényes nappal újra felkelne a nap.

az önmagunkkal
való párbeszéd
születése

¶ Ezt a rácsodálkozást, felfedezést, meghökkenést üti ki a kezünkől a hegeli múzeum mint az identitásépítő történelem intézménye, a történelem kisajátításának intézménye, amely az idegenséget is eleve megalkotja, magába foglalja, asszimilálja és feloldja önmagában; létrehozza az idegenség még épp elfogadható mértékét, hogy önmagát megerősítse. Így jönnek létre az európai *Völkerkunde*-múzeumok: a saját idegen reprezentációjára. Így jönnek létre a világkiállítások: a világ

a hegeli
múzeum mint az
identitásépítő
történelem
intézménye,
a történelem
kisajátításának
intézmény

leltárba vehető termékeinek kisajátításával. „A 19. század múzeumi és világiállításai nem mások, mint az emberek számára mindenkorra és mindenüvé kimódolt értékek színpadai, piacai és vásárai. A lázas kiállítási tevékenység valódi célja, szolgálni az érték epifániáját és skandálni az új korszak történelmét.”

¶ Sloterdijk Lucius Burckhardt, svájci származású kultúra- és társadalomtudós szavait idézi,⁵ amikor azt mondja, hogy az identitás kényszeres megalkotásától felszabaduló 20. századi múzeumok fel kell vállalják a saját és az idegen párbeszédét. Ezért lehet a *Völkerkunde*-múzeum mindenki más számára is tanulságos. Ezért egy jelenkori múzeumnak a *belső etnológia* múzeumává kell válnia.⁶

¶ Amikor ebben az emblemikus mondatban a *Völkerkunde*-múzeum elnevezését használták, sem a svájci származású Burckhardt, sem a német anyanyelvű, németalföldi származású Sloterdijk nem arra az intézményre utalt, amit ma magyarul *néprajzi múzeumnak* mondunk.

¶ Az etnotudományok – diszciplínák, paradigmák, módszertanok, intézmények, reprezentációk – magyar és nem magyar nyelvű elnevezése az időben és a különböző nyelvek közötti viszonyban változatos, és az azonos gyökerű fogalmak (ethnographia, ethnologia, anthropologia, cultura) nemzeti nyelvi formái a legritkább esetben megfeleltethetők egymásnak.⁷ Hogy mikor, hol, mit hívtak *Völkerkundénak*, *Ethnologienak* vagy *néprajz(tudomány)nak*, az szorosan összefügg az adott korszak társadalomképeivel, a társadalomnak a tudományokkal szemben támasztott elvárásaival, illetve a tudományszakoknak a saját társadalomért vállalt felelősségével.

¶ Hogy a 18. századtól formálódó, egészen a 20. század derekéig intézményesülő etnotudományok mely elnevezések alatt állandósulnak, szorosan összefügg azzal a képzetrel, hogy hol vélik „felfedezni” az önnön identitásuk megalkotásához és megerősítéséhez szükséges „Másikat”, „Idegent”: más *ethnosokban* vagy a saját társadalom alávetett rétegeiben. S hogy az így végre megtalált Idegent aztán – az adott társadalom magához képest – hol és hogyan pozicionálja, az pedig attól függ, hogy identitását – pontosabban annak megjelenését –

[5] Lucius Burckhardt: *Wie kommt der Müll ins Museum?* In Hg. Peter Noever: *Tradition und Experiment. Das Österreichische Museum für Angewandte Kunst Wien zum 125-jährigen Jubiläum*, Salzburg, 1989.

[6] A német tudományos nyelvhasználatban a *Völkerkunde* és az *Ethnologie* mint diszciplínanevezés között csak árnyalatnyi különbség van. Az *Ethnologie* és a *Sozialanthropologie* vagy *Kulturanthropologie* között hosszú időn keresztül inkább az angol nyelvű hegemonia elleni átgálás húzta meg a határt. Lásd tovább még lentebb is. Ebből a szempontból az esszé két mondata szinonimákat használ.

[7] Ezen a helyen csak utalhatok arra a tudománytörténeti korpuszra, amely ebben a témában már megjelent. Rövid, de magas áttekintésként lásd Hofer Tamás: *Antropológia és/vagy néprajz, Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. Budapest, L'Harmattan, 2009, válogatott szövegeit vagy Sárkány Mihály, Néprajz és szociokulturális antropológia. In Sárkány Mihály: *Társadalom és gazdaság. Válogatott szociológiai írások* (Összeáll.: Vargyas Gábor) Budapest, L'Harmattan, 2016. 543–557.





miként definiálja: egy világhatalmi pozícióból vagy vélt, valós vagy konstruált történeti, etnikai, nemzeti elkülönülésből.

¶ A magyar és a német nyelvű tudományosság időleges terminológiai párhuzamai részben abból fakadnak, hogy a 20. század derekáig számos hasonlóság létezett a két társadalom önértelmezésében: a nemzetépítésben, a nemzeti kultúra konstrukciójában és az etnotudományok ebbéli szerepvállalásában. Volt némi hasonlóság a két társadalom birodalmi ambícióiban, a gyarmatosító törekvések vágyálmaiban – magyar vonatkozásban itt még a Monarchia alatti birodalmi érdekekre gondolok –, továbbá összevethető a nemzetépítés és a lokális közösségi tudat feszültsége, illetve a társadalmi struktúra és az etnikus kultúra viszonya a nemzetépítésben. Mindezek a hasonló tapasztalatok tették lehetővé, hogy a német nyelvű etnotudományi terminusok, a *Volkskunde* és a *Völkerkunde*, nagymértékben tekinthetők ekvivalensnek a magyar nyelvű *néprajz* és *etnológia* kifejezésekkel, amennyiben az első a hazai, nemzeti, etnikai, történeti, a második az Európán kívüli, távoli, egyetemes „természeti” kultúrák kutatását vindikálta magának. Ez a párhuzam a második világháborút követően megszűnt, és – szimbolikus kezdődátumként 1968-at választva – a két etnotudományi diskurzus olyan mértékben divergált, hogy a diskurzusok nyelve már hosszabb magyarázatok nélkül nem illeszkedik. 1968-tól a német *Volkskunde* radikális, önreflexív paradigmaváltáson ment keresztül, míg a *Völkerkunde* jóval lassabban és a kolonialista eszméket hosszan magába rejtő úton jutott el a posztkolonialista kritikáig. Mindehhez még azt is hozzá kell tenni, hogy akármennyire jelen volt és van az angol–amerikai szociális és kulturális antropológia eszmei hatása a német nyelvű tudományban, az angol nyelvi hegemonia elleni berzenkedés a jelenkorig él. A paradigmaváltás hatására a *Volkskunde* kifejezés hosszú időre – de nem végérvényesen – kiszorult a terminológiából, és átadta helyét a nevükben és küldetésükben a *kultúra tudományos kutatását* jelölő intézményeknek.

¶ Ha a *tudománysszakok* magyar nyelvű elnevezését nézzük – tehát *nem* adott kutatási és reprezentációs módszereket vagy eredményeket vizsgálunk –, akkor azt mondhatjuk, hogy

a német nyelvű etnotudományi terminusok, a *Volkskunde* és a *Völkerkunde*, nagymértékben tekinthetők ekvivalensnek a magyar nyelvű *néprajz* és *etnológia* kifejezésekkel

a paradigmaváltás hatására a *Volkskunde* kifejezés hosszú időre – de nem végérvényesen – kiszorult a terminológiából

a hazai tudománypolitika az etnológiát mint diszciplínaelnevezést nem használja, helyette kulturális és szociálanropológiát mond. Ez alatt főleg jelenorientált, többnyire nem európai terepen végzett, hosszabb-rövidebb terepmunkával járó kutatásokat ért, amelyek témája hangsúlyosan nem nemzeti kultúrákat, hanem globális jelenségeket érint. Ha ugyanez a tudománypolitika egyáltalán használja az európai etnológia kifejezést, akkor európai helyszínű, jelenorientált, nemzeti kultúrák feletti jelenségek kutatását tételezi. Néprajz alatt pedig a nemzeti kultúra keretei közötti, történeti léptékű, társadalomfelfogásában valamiféle nem elit, etnikus és etnicizált kultúra kutatását értik. Ezzel a térképpel majdnem mindenki elégedett lenne, aki *nem* műveli a tudományszak egyik ágát sem. És ebbe az értelmezésbe – tudomány- és támogatáspolitikába, felsőoktatási rendszerbe, múzeumi gyűjteményi struktúrába és kiállításpolitikába vagy tudománymetriai minősítésbe – kényszerül bele mindenki, aki a tudományszak bármelyik módszerét műveli.

¶ A tudomány művelői és a tudománypolitika közötti ambivalencia többek között visszavezethető arra, hogy a hazai etn tudományok mai három generációja pótolhatatlanul elmulasztotta annak a tudománytörténeti és -elméleti reflexiónak a lehetőségét és kötelességét, amely az elmúlt hetven évtized rendszerváltásai (azaz társadalom- és tudománystruktúra-változásai) során összhangot teremthetett volna a tudományszakon belüli paradigmák, diskurzusok és a külső nézőpontból támasztott elvárások között. A kritikai reflexió olykor felmerülő szándékai mindig megfeneklettek a tudományszak sokszínűségére, integratív erejére és az intradisziplináris megközelítések gyümölcsöző hatására való hivatkozásoknál. Pedig valójában arról van szó, hogy az elméleti és fogalmi reflexióellenesség olyan pozíciókat foglal el, amely a kritika hatékonyságát gátolja. Tágabb értelemben pedig jelentős hatással van a diszciplína önértelmezési törekvéseire az a mindenkori politikai-ideológiai erőter, mely „felhatalmazza” a társadalomtudományokat a társadalom strukturális változásainak, konfliktusainak, kríziseinek ki mondására és értelmezésére. A magyar néprajztudománynak az



Affinitás Affinity

Textual information on the left wall, including a large block of text and a small shelf with two books.

Textual information on the middle wall, partially obscured by the sculpture.

Textual information on the right wall.



a 19. századból örökölt hagyománya, hogy a mindenkori tételezett paraszti kultúrát etnicizált, történeti nemzeti kultúraként láttassa és hagyományként kanonizálja, hosszú távon mindig illeszkedni tudott a politikai-ideológiai erőterbe, és a fogalmi és módszertani keretek folyamatos kritikai reflexióját elhallgattatta.

- ¶ Amikor Peter Sloterdijk a *Völkerkunde*-múzeumok gyakorlatát, a xenológia intézményét állította követendő példaként a múzeumok elé, akkor a belső, önmagamban található Másikkal való dialógus követelményét fogalmazta meg minden muzeológiai diszciplína számára. A dialógus megszünteti a kisajátítást. Leépíti azokat az értelmezéseket, amelyek az identitást, csoporttudatot, etnicitást valamiféle eleve adott, normatív és aszkriptív tulajdonságnak tüntetik fel. És helyet ad az értelmezésnek, a kölcsönös viszonyrendszerek megfogalmazásának. A reflexió hozzásegít a saját hatalmi, értelmezési pozíció tudatosításához és viszonylagosságának elfogadásához.
- ¶ A nemzetközi – angol és amerikai – antropológiai, illetve a német etnológiai kutatások – nem egy időben és nem egyöntetűen – jutottak el a saját pozíció és fogalmi nyelv kritikájához, és ez mindenekeelőtt az első világ világhatalmi pozíciójából megfogalmazott és objektívnak beállított kultúra (társadalom, művészet vagy ismeret) leírásának szólt. A leírással képviselve az objektivitás látszatát és a hatalmi pozíció leplezését is. A gyarmati világ politikai és jogi felszámolása – hosszú idő alatt – elvezetett a tudományos gondolkodás hegemonikus hatalomra törő szándékainak felismeréséhez. A kultúrakutatásban szembesülni kellett a saját kultúra ismeretlenségével és reflektálatlanságával, és ez arra kényszerítette az etnotudományokat, hogy mind a történeti, mind a jelenkori kutatásokban leszámoljanak a módszerek, a reprezentáció és az eredmények felhasználhatóságának magától értődőségével és elfogulatlanságával. Ez a fordulat nemcsak az etnotudományokat, hanem általában a szövegközpontú tudományokat is érintette, így a történetírást és az irodalomtudományt is.
- ¶ A múzeumi szféra jóval lassabban reagált a tudományos paradigmaváltásra, ugyanis a múzeum lassan, fokozatosan leszakadt a tudástermelés intézményes csatornáiról, mint ahogyan

a muzeológiai, tárgyelméleti stúdiók is kikoptak az egyetemi tanszékek curriculaiból. A német *Völkerkunde*-múzeumokban a *critical turn* az 1990-es évtizedtől jelent meg láthatóan, jellemzően akkor, amikor az a fiatal szakember-generáció lépett munkába, amelyik már egyetemi tananyagként találkozhatott a kritikai fordulat eredményeivel, és még további egy évtizednek el kellett telnie ahhoz, hogy ez a generáció olyan döntéshozói pozícióba kerüljön, ami a paradigmaváltást az intézményi elnevezések megváltoztatásában is érvényesíteni képes. A *Völkerkunde* mint tudományzak-elnevezés először az egyetemi tanszékek és kutatóintézmények elnevezéséből szorult vissza,⁸ az utóbbi évtizedben pedig a múzeumok elnevezésében is helyet adott a világ kulturái bemutatására utaló elnevezéseknek. Természetesen önmagában egy új név nem garanciája a gondolkodás megváltozásának, hisz a kolonialista múlt nem számolható fel, viszont jelzésértékűvé válhat a tágabb kultúrpolitikában és a közéletben, különösen akkor, ha a kolonializmus örökségével való elszámolás a nyilvánosság előtt zajlik, például kiállítások vagy művészeti projektek létrehozásával.

- ¶ Gottfried Korff említett előadásában a belső etnológia eszmei követelményét az *etnográfiai* múzeumra alkalmazta, és részletes példákon keresztül értelmezte az *identitástermelő* és a *diskurzustermelő* múzeumi gyakorlatot, és ezzel az etnográfia leíró-értelmező-interpretív tudományos módszer elnevezéseként – nem tudományzakként – használta.
- ¶ A hazai néprajzi muzeológiában a múlt és a jelen, illetve identitástermelés és diskurzusteremtés szembeállítását nem sikerült meghaladni. A kortárs kritikai muzeológia példái minden törekvés mellett is kivételesek és egyediek maradtak; különösen abban a tekintetben, hogy mennyire sikerült az egész diszciplína számára hathatós módon átértelmezni a meglévő fogalmi-módszertani kereteket – ahogyan erre Korff előadásának utolsó mondatában is figyelmeztetett. A néprajzi muzeológia fogalmi kereteit azonban nem az etnográfus-muzeológusok alakítják, hanem döntően az a politikai-ideológiai erőter, amely a néprajzot nem társadalomtudománynak, hanem továbbra is az etnikus/nemzeti

[8] Az intézményi nevezéktan továbbra is változatos. 1999-ben például a hamburgi *Völkerkunde* gyűjtemény névváltoztatása annyiból állt, hogy az egykori névből kihullott a *Völkerkunde* mellől az őstörténet. 2000-ben pedig a berlini *Völkerkundemuseum* etnológiai múzeumra módosította a nevét. A diszciplínát képviselő tudományos társaság pedig 2017-ben tette le az 1929-es alapításkor felvetett *Völkerkunde* nevet és változtatta szociál- és kulturális antropológiára.



identitás termelő aktorának tartja. Az a korszerű kultúratudományos képzésben részesült szakember-generáció, amely egyetemi tanulmányai alatt elsajátította a kritikai gondolkodás alapjait, pedig parkolópályán vár arra, hogy az esszencialista identitás-termelő múzeum szembesüljön halálos ítéletével.

¶ Mi az, amit egy jövőbe mutató muzeológiai gyakorlat és képzés megtanulhat az etnológia, a kulturális és szociálandropológia és a kritikai társadalom- és kultúratudományok egyéb szakágainak immár több évtizedes gyakorlatából? Megtanulhatja a reflexió képességét, ahogyan a kutató saját pozíciójára, megrögzöttségeire és annak meghaladására reflektál. Megtanulhatja, hogy a kutató maga is része a tudás-termelésnek, illetve hogy a tudományos intézmény is történeti-társadalmi képződmény, amelynek változó beágyazottsága – az arra való reflexió – a hitelesség feltétele. Megtanulhatja az értelmezés hatalmára és a hatalom értelmezésére vonatkozó kritikát. Azt, hogy a beszédmód, az objektivitás látszata, az elbeszélések műfaja hogyan termelheti újra a meglévő hatalmi struktúrákat, és azt, hogyan lehet ezt elkerülni. Megtanulhatja, hogyan értelmezheti a mindennapi életvilág eleve adottnak vélt helyzeteit, és hogyan tekinthet erre bizonyos távolságtartással. Megtanulhatja, hogy az egyén hovatartozásának keretei, a család, a közösség, a mikro- és makrotársadalom hogyan hozza létre, ellenőrzi és instrumentalizálja a csoport *mi* tudatát, és a mindenkori Másik lehatárolását. Megtanulhatja, hogy az eleve adottságként feltüntetett, esszenciális minősítések és kategorizálások miként termelődnek újjá a társadalmi viszonyrendszerekben. Megtanulhatja, hogy a tér és határ konstrukciója hogyan befolyásolja a kötődéseket, és hogy a kultúra mint értelmezési kódrendszer nem a térben, hanem az egyén értelmezésében gyökerezik, folyamatosan változik és adaptációra képes. Egy korszerű muzeológiai képzés felvállalhatja a kultúra- és társadalomtudományokban bekövetkezett kritikai fordulat következetes képviselőt, és a dialógus megteremtésével a múzeum felülbírlhatja tekintélyelvű szerepét, és egyenrangú beszélgetőtársnak tekintheti a látogatót.

a múzeum
felülbírlhatja
tekintélyelvű
szerepét,
és egyenrangú
beszélgetőtársnak
tekintheti
a látogatót



A Valahol Európában című kiállítás (Centrális Galéria, 2017) részletei
Végel Dániel felvételei, OFF-Biennále Budapest Archívuma